

TÜRKMEN AVTORLU (YAZARLI) DESTANLARINA BİR ÖRNEK: HOCAMBERDİ HAN DESTANI

Özet

Destanlar ait oldukları milletlerin geçmişleri hakkında bilgi veren tarihî ve edebî vesikalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözlü ve kültürel öğeleri bünyesinde barındıran destanlar, farklı halk edebiyatı ürünlerinden de beslenmektedir. Halk ile özdeşleşen ve halkın belli bir dönemine şahitlik eden destan türü, Türkiye dışındaki Türk halklarının da bir parçasıdır. Bunlardan özellikle Türkmen destanları, Türkmen halkının dünyaya nasıl baktıklarını, geçmişten geleceğe ne gibi olaylarla karşılaştıklarını, vatanseverlik, kahramanlık ve yiğitlik unsurlarını veciz bir ifadeyle işlemiştir. Anonim tarzda nesilden nesile aktararak gelen destanların yanında içinde yaşadığı devre hâkim olan yazarların kaleme aldıkları veya bir icra ortamında dile getirdikleri destanlar da Türkmen halk edebiyatında bulunmaktadır. Özellikle 18. yüzyıl Türkmen edebiyatında yazılı edebiyata geçişin etkisiyle şairler veya yazarlar tarafından yazılan destanlar çoğalmaya başlamıştır. Bu şairler arasında yer alan Abdullah Şâbende, Türkmen halk edebiyatına katkı sağlayan değerli bir Türkmen edebiyatçısıdır. Şâbende'nin kaleme aldığı ve devrinin Türkmen-İran ilişkilerini, Türkmenlerin 18. yüzyıl içerisindeki tarihî ve

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 5 / SAYI 3 /
TEMMUZ 2022

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

Hüseyin ERYILMAZ
ery_hsy_tr@hotmail.co
m

**Gönderim Tarihi
Recieved**
12.06.2022

**Kabul Tarihi
Accepted**
01.07.2022

Atf
ERYILMAZ, Hüseyin
(2022). "Türkmen
Avtorlu (Yazarlı)
Destanlarına Bir Örnek:
Hocamberdi Han
Destan", *Uluslararası
Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(5/3), 129-146.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

siyasî durumunu konu edinen Hocamberdi Han Destanı, bu yüzyıl içinde yazılmış ve Türkmen dilinde avtorlu olarak nitelendirilen destanlara örnek olmuştur. Çalışmamızda ilk önce avtorlu destan terimi açıklanmıştır. Ardından Türkmenistan'da avtorlu destanların nasıl icra edildiği hakkında bilgi verilmiş olup son olarak Türkiye'de üzerine herhangi bir çalışma yapılmayan ve avtorlu destan örneği olan Hocamberdi Han Destanı'nın konumundan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Destan, halk edebiyatı, Hocamberdi Han, Şâbende

AN EXAMPLE FOR TURKMEN AVTORLU EPİCS: HODJAMBERDİ KHAN EPİC

Abstract

Epics appear as historical and literary documents that provide information about the past of the nations they belong to. Epics, which contain oral and cultural elements, are also fed from different folk literature products. The epic genre, which is identified with the people and witnessed a certain period of the people, is also a part of the Turkish peoples outside of Turkey. Turkmen epics, in particular, describe how the Turkmen people view the world, what kind of events they have faced from the past to the future, and the elements of patriotism, heroism and valor in a concise manner. In addition to the epics that were passed down from generation to generation in an anonymous way, there are also epics written by the authors who were dominant in the period in which they lived or expressed in a performance environment in Turkmen folk literature. Especially in the 18th century Turkmen literature, with the effect of the transition to written literature, epics written by poets or writers began to multiply. Abdullah Shabende, who is among these poets, is a valuable Turkmen man of letters who contributes to Turkmen folk literature. Hodjamberdi Han Epic, written by Shabende and which deals with the Turkmen-Iranian relations of the period and the historical and political situation of the Turkmens in the 18th century, has been an example for the epics written in this century and described as avtorlu in the Turkmen language. In our study, firstly, the term avtorlu epic was explained. Then, information is given about how the epics with avtor are performed in Turkmenistan, and finally, the position of the epic of Hodjamberdi Khan, which has not been studied in Turkey and is an example of epic with avtor.

Key Words: Epic, folk literature, Hodjamberdi Khan, Shabende.

Giriş

Destan, insanoğlunun tarih sahnesine çıkışıyla beraber yaşanmış olayların bir sonraki nesillere aktarma aracı görevini üstlenen edebî vasıtaadır. Tüm dünya topluluklarında olduğu gibi Türk dünyasında da destanlar bir aktarım amacı gütmüşlerdir. Türkmen Türkleri de halk edebiyatlarında tarih içerisinde halkı etkileyen ve unutulamayan olayları destanlaştırmışlardır.

Kısaca destan, Farsça “dâstan” kelimesinin ses ve şekil değişikliğine uğrayarak Türk dillerine girmesiyle bilinmeye başlanmıştır. Terim olarak ise bir ulusun vicdanında tesirli bir iz bırakan, topluma etki etmiş şahıs ve kahramanları konu edinen, bunun yanında kıssa veya masal gibi etkileyici anlatmalardan faydalanan bir halk edebiyatı ürünüdür (Yetiş, 1994: 9/202).

Türk dünyasında diğer Türk toplulukları, destan kelimesinin yerine farklı söyleyişlerle farklı terimler kullanmışlardır. Bu terimler dil özelliklerine göre değişiklik göstermiştir. Destan sözcüğünün yanında Türk topluluklarında “alıptığı nımax, comok, jomok, cır, jır, batırcılar cırı, maadrlıg tool, kay çörök, alongho, boy, epos, irtegi, erteği (Çobanoğlu, 2015: 13)” gibi kelimeler yer almıştır.

Türkmen halk edebiyatında da destan kelimesiyle birlikte “epos, halk dessian, anonim dessian, avtorlu dessian, erteği eposu” gibi çeşitli terimler kullanılmaktadır. Bunlar içerisinde Türkiye’de pek fazla üzerinde durulmamış olan “avtorlu destan” terimine yeri geldiğinde detaylı olarak değinilecektir.

Türkmenlerin 18. yüzyılda sözlü edebiyattan yazılı edebiyata geçiş safhasında olmaları bu dönem içinde etkisi halk tarafından takdir görmüş, kalemi güçlü şair ve yazarların yazılı eserler üretmelerine sebep olmuştur. Destancılık bağlamında bu yüzyılda eser vermek Türkmen edebiyatının gelişmesiyle başlamıştır. Türkmen destanlarının çoğu ve bazılarının nüshaları da bu devirde türetilmiştir. Nurmhammet Andalıp, Gurbanali Magrupi, Şeydayi ve Abdullah Şâbende gibi üstat destancılar hep 18. yüzyılda eser vermişlerdir. Bunlardan Andalıp’ın “Leyla ve Mecnun”, “Yusuf-Züleyha”, Şâbende’nin “Şâbehram”, “Gül-Bilbil”, Şeydayi’nin “Gül-Senuber”, Magrupi’nin “Seypelmelek-Methalcemal”, “Dövletyar” adındaki destanları bu yüzyıla damga vuran eserlerdir (Atayev, 2010: 30).

Avtorlu destanlar, Türkmen halk edebiyatında icra ortamında belli bir dinleyici kapasitesi önünde usta bir anlatıcı tarafından anlatılan anlatı türü olarak yer almıştır. Destan söyleme geleneği kapsamında usta-çırak ilişkisi içerisinde uzun ve detaylı bir eğitimden geçen çırak destancının topluluk önünde verdikleri sınavlarda başarılı olmalarıyla usta bir anlatıcı konumuna gelmeleri bu şairlerin destan söyleme geleneğini canlı tutmayı amaçladıklarını göstermektedir. Böylelikle hem destan söyleme hem de destan yazma kapsamında eğitim alan destancı şairler, 18. yüzyıl Türkmen edebiyatında avtorlu/yazarlı destanların ortaya çıkışına katkı sağlayarak bu alanda birçok destancı şairin de gelecekte tanınmasına yol açmıştır.

Türkmen halk edebiyatında 18. yüzyıl, halk arasında anonim olarak bilinen destanların yazıya geçirildiği ve aynı zamanda destancı şairlerin tasnif ettikleri destanların da icra edildiği bir edebî dönem olmuştur. Bu yüzyılda Türkmen halk şairlerinden olan Abdullah Şâbende, gerek ustalıkla yazdığı şiirleri gerekse de icra bağlamında tasnif ettiği destanları ile ön plana çıkmıştır. Destan yazma hüneri gösteren Şâbende, bilinen üç destanıyla birlikte avtorlu destan/yazarlı destan teriminin oluşmasına dahil olmuştur. Böylece Abdullah Şâbende tarafından kaleme alınan ve Türkmen-İran ilişkilerine ışık tutan “Hocamberdi Han Destanı” ise avtorlu destan örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. “Avtorlu Dessay” Terimi

Türkmenistan halk edebiyatında rastladığımız avtorlu destan terimi, destanları üretme ya da türetme ile ilgili bir kavramdır. Türkmen edebiyatında sözlü kültür geleneği ile yazılı edebiyatın bir arada görüldüğü 18. yüzyıl içinde avtorlu destan örneklerine sıklıkla yer verilmiştir. Avtorlu destan terimini tanımlama yoluna gidilecek olunursa bu terimin başında bulunan “avtor” kelimesine bakmak gerekecektir. Bu kelimenin anlamı “yazar, müellif (Türkmençe-Türkçe Sözlük, 1995: 37)” şeklinde tanımlanmasının yanında bir başka tanım ise “sanat, ilim ve edebiyat eserlerini üreten, yazan kişi (Türkmen Dilinin Sözlüğü, 1962: 76).” şeklindedir. Yine aynı kelime, “kişinin kendisinin ürettiği, zahmetini çektiği ilim, edebiyat ya da sanat eserlerini yazan kişi (Türkmen Dilinin Düşündürüşlü Sözlüğü,

2016: 92).” ifadesiyle açıklanmıştır. Avtor kelimesi ile birleştiğinde “avtorlu dession”, kimin yazdığı belli olan, yazarı bilinen, kime ait olduğu açıkça anlaşılabilir destan anlamını taşımaktadır.

Türkiye’de daha önce karşılaşılmayan bir halk edebiyatı terimi olan “avtorlu/yazarlı” destan, özellikle Orta Asya Türk halkları içerisinde Türkmen ve Kazak Türklerinin destan geleneğinde karşımıza çıkmıştır. Burada bulunan araştırmacılar, destancı şair adını verdikleri destancıların kalemlerinin güçlü olmasıyla destan yazma kudretine sahip olduklarını ve destan yazarak edebî dünyada var olduklarını belirtmişlerdir (Şahin, 2021: 48). Avtorlu destanlar, işledikleri konular bakımından da çeşitlilik gösteren bir destan türüdür. Destancı şairler, yazdıkları destanlarında halk ve yurt, kahramanlık, dostluk, adaletsizlik, sevgi ve aşk, halk rivayetleri, dinî rivayetler, tarihî olay ve şahsiyetler ile ilgili konuları edebî bir dille anlatmışlardır (Begmekov vd. 2010: 83-84)

Türkmenistan sahasında birçok Türkmen ve Rus araştırmacılar destanlar hakkında çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar, 18. yüzyılda destan yazan şairlerin varlığını göstermiştir. Türkmen araştırmacılar bu şairleri tespit etmişlerdir. Tespit edilen şairler arasında o yüzyılda önde gelen isimlerden olan Magrupi, Şâbende, Şeydayi gibi şairler de bulunmaktadır. Bu şairler, içinde yaşadıkları döneme şahitlik eden isimler olarak masal, kıssa, efsane, rivayet, tarihî olaylar gibi konuları yeni bir destan formatı içinde icra bağlamında yeniden oluşturmuşlardır. Bu formata ise bilimsel araştırmalar sonucu “avtorlu dession” adı verilmiştir (Şahin, 2021: 48).

Türkmen edebiyatında “Yusup-Ahmet”, “Alı Beg-Balı Beg”, “Dövletyar”, “Hocamberdi Han” adını alan destanlar, yazarları bilinen ve avtorlu destanlara örnek olan destanlardır. Bu sahfada Türkmenistan’da adı bilinen ve devrinde ünlü olan avtorlu destan sahibi yazarlar; Andalıp, Şâbende, Şeydayi, Magrupi, Mollanepes gibi kalemi güçlü ve alanında mahir olan şahsiyetlerdir (Garriyev, 1947: 8). Bu şahsiyetlerin avtorlu/yazarlı destan oluşturmak için kullanmış oldukları kaynaklar geçmiş dönemdeki hikâyeler, özlü sözler, rivayetler, efsane ve masallar gibi vesikalardır. Destan yazan şairler,

ürettikleri destanları ise icra ortamında dinleyiciler önünde sergilemişlerdir (Atayev, 2010: 33).

Türkmen destanları üzerine araştırmalar yapan Rus araştırmacı Bertels, Türkmen edebiyatında yazma destanların varlığının çok eski zamanlara dayandığını, sözlü geleneğin etkisiyle destan yazma işleminin 18. yüzyılda ortamını bularak bu yüzyıl içerisinde var olduğu görüşünü belirtmiştir (Garrıyev, 1982: 9). Avtorlu destan yazan şairler, bu yüzyılda üç grupta toplanmıştır. Bunlar:

a. Doğu edebiyatının özelliklerini devam ettiren ve medrese diliyle eser veren şairler,

b. Destancılar,

c. Mahtumkulu tarafından kurulan edebî geleneğin vekilleri (Atayev, 2010: 28).

Bu grupta yer alan destancılar ve medrese diliyle eser veren şairlerin en büyük ortak özellikleri, yazdıkları destanların kimliğinin ve kim tarafından yazılmış olduğunun bilinmesi yani avtorlu/yazarlı destan türünde eserler vermiş olmalarıdır.

Avtorlu destanlarla ilgili olarak bir diğer konu ise destan yazan şairlerin bu destanları meydana getirme aşamasında bunları kendilerinin mi oluşturdukları yoksa sözlü gelenek içinde yer alan destanlara eklemelerin mi yapıldığı meselesidir. Bu meseleyle alakalı olarak Türkmen araştırmacı S. Kominek, “Yusup-Ahmet destanını, Magrupi yazmıştır, ancak onun yazması, sözlü gelenekte şekillenmiş bir destanın yazıya geçirilmesi şeklindedir.” görüşünü ifade ederek şairlerin var olan destanları yazıya geçirerek kaybolmalarını ya da unutulmalarını engellemek için çaba gösterdikleri bilgisini vermiştir (Kominek, 1997: 70). Anlatıcısı ve icracısı aynı kişi olan avtorlu destanların aynı zaman diliminde yaratılmış ve aktarılmış olması, bu destanlardaki şekil, yapı, işlev ve icra ortamı gibi noktaların ortak olarak bulunduğunu göstermiştir (Şahin, 2009: 75).

Babiş Mamedyazov, Türkmen edebiyatında destanları yazılı gelenekte bulunan destanlar ve sözlü gelenekte bulunan destanlar olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. Birinci kategorideki destanlara örnek olarak Leyla-Mecnun, Yusup-Züleyha, Zöhre-Tahir, Gül Senuber gibi destanları vererek bu destanların adı bilinen şairler veya yazarlar tarafından

üretildiklerini ve avtorlu destan terimine bu destanları dahil ettiğini ifade etmiştir. İkinci kategorideki destanların ise sözlü gelenek içerisinde destan anlatıcıların sayesinde nesilden nesile aktarıldığını belirtmiştir (Mametyazov, 1998: 41).

Bahsedeceğimiz “Hocamberdi Han” destanının müellifi olan Abdullah Şâbende, bulunduğu coğrafi bölgenin kültürel olarak zengin olması ile bu bölgenin getirmiş olduğu kültürel birikim ve edebî gelenek sayesinde “ıcracı ve yazıcı şair” olarak edebî dünyada yerini almıştır. Şairin doğduğu yerde farklı kültürel zenginlikler olsa da Şâbende, “Hocamberdi Han” destanını kendi bulunduğu kültür hazinesinde yazarak bir avtorlu destan örneğini ortaya koymuştur.

2. Türkmenistan’da Avtorlu Destan Söyleme Geleneği

Tüm edebiyatlar da olduğu gibi Türkmen edebiyatı ve kültüründe destan türünün zenginliği büyük bir paya sahiptir. Türkmenistan’da sözlü kültür dairesi içerisinde bambaşka bir yere sahip olan destanların gelenek hâline gelmesinde göçebe hayat tarzından gelen sözlü kültürün canlılığı ve devamlılığı etkili olmuştur (Artun, 2011: 107).

Sözlü kültür öğelerinden olan destanlar, nazım-nesir veya sadece nesir biçiminde oluşan anlatılardır. Bu anlatıların geçmiş çağlarda söz, yazı ve ezgili icra ile birleşerek nesiller aracılığıyla günümüze ulaştığı tahmin edilmektedir. Türkmen destanları da bu gelenek içerisinde yer alarak çeşitli halk ürünlerinden bir tanesi olarak günümüze ulaşmıştır (Çınar, 2004: 41). Türkmenistan’da bilinen bir destanı en başından sonuna kadar tümüyle anlatan kişiye “dessañçı bağşı” adı verilmektedir. Türkmenistan destancılık geleneği içerisinde destan icra eden usta şahsiyetler için farklı kavramlar kullanılmıştır. Bu kavramlardan biri olan “bahşı” kelimesi, saz çalarak türkü söylemek ve destan icra etmek anlamına gelmektedir. Bahşı kelimesinin kökeni hakkında A. N. Samoyloviç, bu kelimenin Sanskritçe kökenli olduğunu, bu kelimenin Budizm inancı vasıtasıyla Türk diline geçtiğini ve bu kelimenin anlamının “öğretici” olduğunu vurgulamıştır (Ahmedov-Saparov: 1983: 36).

Bahşılar ile ilgili Erman Artun: “Bahşılar; repertuarları ve icraları bakımından termeci ve hikâyeci olmak üzere iki ana

gruba ayrılırlar. Bazı bahşılardan kendi telif eserleri olmakla beraber daha çok usta malı çalıp söylerler. Termeci bahşılardan, destanlar veya hikâyeler içinde yer alan manzum parçaları, şairlerin eserleri ile halk türkülerini söylerler (Artun, 2011: 107).” şeklinde görüş belirterek bahşılardan termeci ve hikâyeci olarak iki gruba ayırmıştır.

Destancılık geleneğinin oluşmasında destan icracılarının payı büyüktür. Destanları terennüm ederek nesilden nesile ulaştıran bu icracılar, ustalarından bir müzik aletini çalmayı, şiir ve destan metinlerini söylemeyi öğrenip belli bir tekâmül aşamasına geldiklerinde usta öğreticileri tarafından icazet alırlar. İcazet aşamasını geçen icracılar ise bir usta olarak çıraklarını yetiştirirler. Her ustanın yetiştirmeden gelen farklı yorum ve icra tarzı mevcuttur. Bu durumun etkisiyle ve ustaların katkısıyla destancılarda farklı ekoller oluşmuştur (Yıldız, 2009: 14).

Türkmen destan anlatma geleneğinde bahşılardan görevlerine başlamaları için belli bir eğitimden geçmeleri gerekmektedir. Bahşı olarak aday olan kimsenin ustasının verdiği uzun eğitimi tamamlaması lazımdır. Bu zorlu süreci tamamlayan adaylar “pata” olarak ustalığa terfi etmiş olmaktadır. “Pata almak” kavramı ise bahşılardan eğiten ustalar tarafından eğitim aşamasını başarıyla tamamlayan bahşılardan ustalığını kabul ettikleri ve onayladıkları icazet verme anlamına gelmektedir (Şahin, 2009: 203). Türkmen destanları da usta çırak ilişkisi hiyerarşisinde yetişen bahşılardan halka anlatılarak akılda kalıcılığı kuvvetlendirmiştir. Bahşılardan mesleğe ilk adımları atmak için şu aşamaları geçmek zorundadırlar:

1. Bir rüya görerek bade denilen içkiyi içmek,
2. Usta bahşılardan “pata (hayır dua, icazet)” almak,
3. Uzun eğitim sürecini tamamlamak (Yılmaz, 2016: xxi).

Avtorlu destanlar da bizzat destanı yazan şair ve yazar tarafından anlatılacağı gibi bahşılık eğitimi almış kişiler tarafından da anlatılmıştır. Bu destanlar, “dutar” adı verilen saza benzer, uzun sapı olan bir çalgı aleti eşliğinde ve bu çalgı aletinin destan anlatıcıları tarafından kullanılarak destana kendi duygu ve düşüncelerini kattıkları, bir topluluğun bulunduğu ortamda icra edilen bir halk edebiyatı türüdür (Yıldız, 2015: 74). Günümüzde de Türkmenistan sahasında hem avtorlu destan yazan hem de bahşı olarak tanınan şahıslar mevcuttur.

Türkmenistan'ın Daşoğuz diye adlandırılan bölgesinde destan yazan ve söyleyen Oraz Şahır adında bir tanınmış şahsiyet bulunmaktadır. Bu kişi halk içerisinde bahşı ve şair olarak tanınmış ve icrasını herhangi bir çalgı aleti kullanmadan ortaya koymuştur (Şahin, 2021: 50). Türkmen bahşılarının destan anlatma esnasında kullandıkları birtakım çalgı aletleri de mevcuttur. Bu çalgı aletleriyle ezgili bir söyleyiş tarzı ortaya koyan bahşılar, destan anlatırken bu aletlerden yardım alarak icra ortamında bir sanat geliştirmektedirler. Türkmenistan destancılık geleneği içerisinde bahşılardan kullandıkları müzik aletleri; dutar, gıcak ve tüyduk gibi isimlerle ifade edilen çalgı aletleridir.

Avtorlu destan sahipleri olan şairler gerek kendilerinin ürettikleri destanı söylesinler gerekse de sözlü kültür ortamından aktarılan bir destanı icra ortamında anlatsınlar, çoğunlukla bir destan söyleme geleneğine bağlı kalmışlardır. Belli bir medrese eğitimi gördükten sonra bulunduğu edebî ortama uyum sağlayan avtorlu destan anlatıcıları, yaşadıkları coğrafyayı gezerek bu hünerlerini halka bizzat sergilemişlerdir. Ellere çalgı aletlerini alıp diyar diyar kendilerinin yazmış olduğu destanları dinleyici kitlesi önünde anlatmışlardır.

Türkmen destancılık geleneği bünyesinde dinleyici kitlesinin destan anlatıcısı olan avtorlu destan icracısına karşılık vererek icraya katıldıklarını söylemek mümkündür. Dinleyenlerin destan anlatıcısına göstermiş oldukları tavır, söz, davranış vb. geri dönüşleri icraya etki etmektedir. Bu etki, bazen olumlu olduğu gibi bazen de olumsuz bir hâl almaktadır. Dinleyici kitlesi destan anlatan kişinin hünerini beğendiklerinde “aferin, çok yaşa, ömrün uzun olsun” gibi ifadeler söyleyerek ona olan hayranlıklarını dile getirmiş olurlar (Şahin, 2009: 260).

Yazarı veya icracısı bilinen avtorlu destanları yazan ve bir icra ortamında anlatan şairlerin daha çok Türkmenistan'da Köneürgeç adı verilen yerde yaşadıkları bilinmektedir. Bunlardan Nurmuhamet Andalıp, avtorlu destan olarak kaleme aldığı “Yusup-Züleyha”, “Leyli-Mecnun”, “Baba Rövsen”, “Zeynelarap” isimlerini taşıyan destanların sahibi olarak karşımıza çıkmıştır. Yine bu bölgede hayatını sürdürmüş olan Magrupi ise “Yusup-Ahmet”, “Alı Beg-Balı Beg” ve “Dövletyar” adındaki destanları yazmıştır. 18. yüzyıl Türkmen

edebiyatında son avtorlu destan örneğini veren şahsiyet ise Abdullah Şâbende olmuştur. Şâbende, “Şabehram”, “Gül-Bilbil” ve “Hocamberdi Han” adını verdiği destanlarını yazarak destancı şair sınıfına dahil olmuştur.

Türkmenler; isteklerini, dünyaya bakış açılarını, hayatları içerisinde yaşadıkları büyük olayları destanlarla sözlü hafızalarında tutmuşlardır. Belli dönemlerde yaşayan şairler de bu sözlü kültür hafızasında yer alan olayları kaleme almışlar ya da kendilerinin ustalıklı ürettikleri destanları icra ortamında anlatmışlardır. Halka seslenen bu destancı şairler, aynı zamanda halka kahramanlık, vatanseverlik, insan severlik, halka, yurda, aileye ve birbirlerine vefalı olma duygularını aşılmuşlardır. Günümüzde de Türkmen halk destanları; eğiten, öğreten ve ders veren nitelikte olup Türk destancılık geleneği altında varlığını devam ettirmektedir. Böylelikle Türkmen destanları içinde daha önce Türkiye’de üzerine hiç çalışma yapılmayan ve avtorlu destan kategorisine giren “Hocamberdi Han” adındaki Türkmen destanını geniş çaplı olarak ele almak gerekmektedir.

3. Avtorlu Destan Olarak “Hocamberdi Han”

Hocamberdi Han Destanı, Türkmen halk şairi olan Abdullah Şâbende tarafından oluşturulan ve Türkmenlerin “avtorlu destan” diye nitelendirdikleri bir destandır. Bu destanın müellifi olan Abdullah Şâbende, 18. yüzyılda Türkmen halk edebiyatında ün kazanmış Nurmuhamet Andalib, Dövmemmet Azadi, Şeydayi, Mahtumkulu, Gayıbı ve Magrubi gibi şairlerle özdeş konumdadır. Türkmen edebiyatında sözlü edebiyatın yerini yazılı edebiyata bıraktığı 18. yüzyıl, Türkmenler açısından edebiyatın altın dönemidir. Arap ve Fars edebiyatından etkilenme ve mücadele ruhunu etkileyen eserler, bu yüzyılda görülmüştür (Çonoğlu, 2011: 337). Şâbende ise edebî kişiliği ve yazdığı şiirleriyle Türkmen Türklerinin gönlünde taht kuran şahsiyetlerden birisidir. Bu önemli şairin hayatı ve eserlerine kısaca değinmek gerekmektedir.

Abdullah Şâbende, Türkmenistan’ın Daşoğuz adı verilen ilinde tahminen 1720’li yıllarda dünyaya gelmiştir. Asıl adı Abdullah olup mezarında yazılı ismi Abdunazar’dır. Şair, Türkmenlerin Yomut boyunun Gocak aşiretindedir. Şairin kullandığı “Şâbende” ismi onun mahlasıdır (Atayev, 2010: 316).

Şâbende'nin mahlasını alışıyla ilgili halk arasında bir rivayet de vardır. Bu rivayette Abdunazar'ın çok sevdiği arkadaşı İran şahının askerlerine esir düşer. Şair arkadaşını aramaya koyulur. Sonrasında arkadaşını gören biri şaire ona dostunun şaha kul olduğunu söyler. Bunu duyan Abdunazar kendisine şahın kulu anlamına gelen “Şâbende” adını verir (Begmekov vd. 2010: 127).

Şairin babası Mami, Hive medresesinde hocalık yapmıştır. Bu yüzden oğlu Abdullah'ın bilgili olmasını hedeflemiştir. Böylelikle Abdullah, Hive medresesinde eğitim görek dönemin ilmî ve dinî niteliklerini içeren eğitimine dahil olmuştur. Şairlik vasfının yanında iyi bir saz ustası olan şair, katıldığı düğün ve diğer önemli merasimlerde bu ustalığını sergilemiştir. Diyar diyar Türkmenistan coğrafyasını gezen şair, bir toyda Mahtumkulu ile karşılaşarak bu şairle birlikte saz çalıp şiir söylemiştir (Atayev, 2010: 317-318). Abdullah Şâbende, obasındaki Menli adındaki bir kızla evlenerek ondan Seyitnazar, Dövlətnazar, Memmetnazar ve Annameñli adında dört çocuğu olmuştur. Aradan çok geçmeden Şâbende'nin eşi Meñli vefat etmiştir (Begmekov vd. 2010: 129). Şâbende, tam net bir zaman dilimi olmamakla birlikte 1800 yılı civarında vefat etmiştir. Mezarı Vas bölgesinde Âşık Aydın'ın mezarının yanında bulunmaktadır (Atayev, 2010: 319).

Şâbende'nin şiirde mahir oluşu, şiirlerinin halk tarafından sevilip okunmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca konu ve temalarının halk diliyle yazılmış olması ve döneminin tarihî olaylarına ışık tutması şiirlerinin bilinmesine katkı sağlamıştır. Şâbende'nin şiirlerinde mektep ve medrese dilinin etkisi de vardır. Sözlü edebiyatın etkisinde olmasına rağmen şiirlerinde yazılı edebiyatın unsurları da bulunur. Şair, şiirlerindeki olayları mümkün olduğunca doğru bir şekilde aktarmaya çalışmıştır. Şiirlerini daha çok koşuk (murabba) tarzında yazmakla birlikte yazılı edebiyatta bulunan kaside, müstezat, mesnevi, muamma gibi diğer türleri de kullanmıştır. Şâbende'nin şiirlerinde tema olarak genellikle aşk-sevgi, nasihat ve öğüt gibi konular işlenmiştir. Bu temaların işlenmesinde ise şairin yaşadığı olaylar etkili olmuştur (Atayev, 2010: 320). Şâbende'nin şiirlerinin tasnifini M. Övezgeldiyev yapmıştır. Övezgeldiyev şiirleri; aşk-lirik şiirler, didaktik-hayatla ilgili şiirler, türkölü-bilmeceli

şiiirler ve dinî-mistik şiiirler olarak incelemiştir (Şihnepesov, 2010: 204).

Şiiirlerinde aşk, nasihat, öğüt, ahlak, karşılıklı atışma, soru sorma şeklinde farklı gruplarda örneklere rastlanmaktadır. Destan şeklinde eserler de veren Şâbende'nin bilinen üç destanı bulunmaktadır. Bunlar “Gül-Bilbil”, “Şabehram” ve “Hocamberdi Han” adındaki destanlardır (Özbay, 2019: 198).

Türkmenistan destancılık geleneği kapsamında “bahşı” adı verilen anlatıcıların rolü büyüktür. Bu bahşılar, destancı bahşı sıfatıyla kendilerinin ürettikleri destanları söyleyen şairler olarak yer almaktadır. Avtorlu destan diye tabir edilen destanlar, bilindiği gibi yazarı veya söyleyeni bilinen destanlardır. Destancı şairler kendilerinin meydana getirdiği destanlar için ise avtorlu destan terimini de kullanmışlardır. Abdullah Şâbende ise elinde çalgı aletiyle gezerek icrasını destancı şair sıfatıyla gerçekleştirmiştir (Atayev, 2010: 318).

Şâbende'nin yazmış olduğu destanlardan biri de avtorlu destan örneği olarak Türkmen halk edebiyatında yer edinen “Hocamberdi Han” destanıdır. Şâbende 18. yy. içinde devam eden tarihî olayların cümbüşünde yaşamıştır. Hive Hanlığı'nın, Buhara Emirliği'nin ve İran şahının Türkmen topraklarına yaptıkları seferlere şahit olmuştur. Şair, aynı devirde yaşadığı Hocamberdi Han adlı Türkmen hanı ile yakın ilişkilerde de bulunmuştur. Anlatıldığına göre Hocamberdi Han, İran şahı ve Kaçar hükümdarı olan Ağa Muhammed Han'ın hizmetine girip onun yaptığı savaşlara katılmıştır. Daha sonra şahın geleceği için facia ile dolu olaylara da dahil olmuştur. Abdullah Şâbende ise “Hocamberdi Han”ın adını alan bir destan yazarak ona olan muhabbetini ölümsüzleştirmiştir (Atayev, 2010: 319).

Atayev, Abdullah Şâbende'nin Hocamberdi Han Destanı'nı yazmasındaki amacı hakkında bir Türkmen beyi olan Hocamberdi'nin İran'da hüküm süren Ağa Muhammet Han'ın ordusuna katıldığından, ona hizmet ettiğinden, daha sonra hükümdarın yer-yurt edinmesi için onun uğrunda canını feda edercesine çalıştığından kaynaklandığını belirtmiştir. (Atayev, 2010: 28). Bundan dolayı Şâbende, Hocamberdi Han isimli Türkmen beyinin göstermiş olduğu fedakârlıkların unutulmasını engellemek ve ona olan vefasını göstermek için bu destanı oluşturmuştur.

Abdullah Şâbende, destanda Ağa Muhammed Han'ın veziri olarak tanıttığı Hocamberdi Han'a büyük rol yüklemiştir. Bu Türkmen beyinin atlıları eğitmesi ve baskıncılara karşı yapmış olduğu mücadeleler, Ağa Muhammed Han'ın dikkatini çekmiştir. Kirman savaşı için Türkmenlerden yardım talep eden Han, bu talebin gerçekleşmesini istemiştir. Türkmen tarihçi Ahmet Annapesov'un belirttiğine göre Ağa Muhammed Han'ın talebini danışmak için Türkmen aksakallıları Hocamberdi Han'a gelmiştir. Hocamberdi Han ise Han'a hizmet etmek için kendisine atlar verilmesini aksakallılardan istemiş, aksakallılar bu isteği geri çevirmiştir. Bu sırada talebi karşılanmayan Ağa Muhammed, Türkmenlerin üzerine gitmiş ve Türkmen hanlarının oğullarını alarak Tahran'a götürmüştür. Onların içinde Hocamberdi Han adlı Türkmen beyinin oğlu da yer almıştır. Bu olayın sonunda Türkmen aksakallıları Hocamberdi Han'a atlı askerler ve silah malzemeleri vermişlerdir. Hocamberdi Han ise bu atlıların başına geçip Tahran'a doğru yola koyulmuştur. Ağa Muhammed Han ise Hocamberdi Han'ı savaşın başına geçirip Kirman iline göndermiştir. Ardından Hocamberdi Han Kirman'ı ele geçirmiş ve zaptetmiştir. (Aşırov, 1993: 85). Destanda bu savaşla ilgili "Kirman galasına gitdiler. Barıp, Kirman galasını aldılar. Oglan Hana aldılar. Oglan Hana öldürüp, ak-gızılların nökerlerine paylaşıdırıp, ogul-olca, gız-yesir é dip. Şa Hocamberdi Hana ağır serpaylar bağş é dip, bihasap éngamlar berip, énce inçe bil, gökcek maıbuplar bağışlap, öni sera perdeli çadırlar dikdirip, dem desgâhsini kök é dip, aman sag gaydıp barıp, Tâhıran galasına düşdüler (Aşırov, 1993: 19)" şeklindeki ifadelere yer verilmiş ve Kirman savaşının Hocamberdi Han'ın verdiği destekle kazanıldığına vurgu yapılmıştır.

Kaçar hükümdarı Ağa Muhammed Han'ın Şuşa seferine de katılan Hocamberdi Han, hem vezir hem de başkomutan sıfatıyla orduyu yönlendirmiştir. Şuşa seferi, destanda anlatıldığına göre Kirman seferi gibi kolay bir şekilde gerçekleşmemiştir. Uzun bir yolculuğun ardından Şuşa yakınlarında Hocamberdi Han'ın başına ağrı girmesi seferi duraklatmıştır. Daha sonra kendini toplayan Hocamberdi Han, Şuşa'nın sınır mahallesini almıştır. Akmuhammet Şah ile

birlikte şehrin iç kısımlarına doğru ilerleyerek Şuşa'yı ve Şuşa hanının oğlunu alarak seferi tamamlamışlardır.

Destanda Şuşa seferi sırasında başına bir ağrı giren Hocamberdi Han, buna rağmen Şuşa'yı ele geçirmiştir. Daha sonra rahatsızlığı artarak vefat etmiştir. Bu vefat hâli destan metninde “beyik gacılar, Mirat Han, her ne Yomut nökerleri birle şa Hocamberdi Hanıñ yasın tutup, öz öyüne barmanı, hanıñ süyeginiñ yanında bolup, énce ağır bahalı parçalardan kepen kılıp, Tähran galasınıñ Dövleti dervezesiniñ garşısında şa Hocamberdi Hanı hak öyüne tabşırıp, üstüne gümmez saldırmak bilen boldı (Aşırov, 1993: 57)” şeklinde geçerek Hocamberdi Han'ın ölümünü doğrulamıştır.

Destan'ın üslubuna genel olarak bakıldığında, Hocamberdi Han Destanı'nda başlangıç, geçiş ve asıl olaya ait kısa anlatımlar mensur kısımlarda ele alınmaktadır. Kahramanların ruhsal ve fiziksel özellikleri, kalıp ifadeler ve çeşitli sözler mensur bölümde bir bütünlük dahilinde sunulmuştur. Destan anlatıcısı olan Abdullah Şâbende, Hocamberdi Han Destanı içerisinde dile getirmek istediği olayları ve geçiş bölümlerini mensur kısımlarda kısa bir dille ifade etmiştir. Birkaç cümleyi geçmeyen bu nesir kısımlarında anlatıcı, dinleyiciye olayları aktaran bir aracı statüsünde olmuştur. Ayrıca bu mensur bölümler, destandaki kahramanların manzum olarak söylediği monolog ve diyalogların olaya bağlanmasını ve bağlantıların bütünlük içerisinde gelişmesini sağlamıştır.

Tarihsel bir olay üzerine kurulu olan Hocamberdi Han Destanı, duruma dayalı bir anlatım işlevine sahiptir. Destanın mensur kısımları, anlatıcının özetlemeleri, karşılıklı konuşmalara geçiş safhası, olayın içeriğini kısa ve öz olarak dinleyiciye aktarma üslubuyla birleşmiştir. Destanda, sık alıntı kelime kullanımı ve anlaşılması güç ifadeler bulunmamaktadır. Kullanılan alıntı kelimeler çoğunlukla İslâm dininin benimsenmesiyle yer alan kavram ve terimlerdir. Bir icra ortamında toplanan dinleyicilerin önünde sergilenen destan anlatma geleneği, Türkmen destan metinlerinde de yer almaktadır. Türkmen bahşıları arasında olan Abdullah Şâbende, Hocamberdi Han Destanı'nı bağlı bulunduğu bahşılık geleneği üslubu ile icra etmiştir. Bundan dolayı destandaki olaylar, üçüncü bir kişinin ağzından “hâkim bakış açısı” ile

anlatılmaktadır. Ayrıca destanın büyük bir kısmı, nazım ve nesir karışık bir yöntemle anlatılma, anlatım esnasında formel kalıplara başvurma ve nesir bölümlerinde anlatıcının kendi düşüncelerini katması gibi özellikleri barındırırken nazım kısımları ise destan kahramanlarının birbirleriyle olan konuşmaları ile duygu ve düşüncelerin şiirsel söyleyişlerini içermektedir.

Avtorlu/yazarlı destan olarak Türkmen halk edebiyatında yer alan Hocamberdi Han Destanı hakkında, Türkmenistan’da birtakım bilimsel araştırmalar da yapılmıştır. Bu araştırmalar neticesinde destanları tasnif eden B. A. Garrıyev, Hocamberdi Han Destanı ile ilgili 1943 yılında bir makale yazmıştır. Bu makalenin sonrasında M. Köseyev, destan metninin düzenlemesini gerçekleştirerek aynı yıl içinde destanın neşirini yayımlamıştır (Aşırov, 1993: 3).

“Hocamberdi Han Destanı” adlı çalışmasının ön sözünde Annagurban Aşırov, 1943 yılında B. A. Garrıyev’in makalesinden edindiği bilgilere göre yapılan baskının eksik olduğunu bildirmiştir. Bahsi geçen bu baskının Türkmenistan İlimler Akademisinin El Yazmaları Bölümü’nde 74’üncü dosyada saklandığını, şu anda 64 numaralı yerde bulunduğunu, bu dosyada destanın iki nüshasının saklandığını ve bunların da tam olmadığını aktarmıştır. Destanın tam olarak nüshasının bulunabilmesi ancak 1988 yılında gerçekleşmiştir. Dil ve edebiyat bilimleri ile uğraşan âlim kişilerden A. Aşırov, C. Göklenov ve B. Sarıyev’in bulunduğu bir ekip Türkmenistan’ın Taşoğuz iline ilmi çalışmalar için gitmiştir. Bu arada Şâbende’nin torunu olan Gılıçtay Taycıkov ile karşılaşan ekip ondan “Hocamberdi Han” destanının el yazmasının Şâbende’nin hayatı ve destancılığı ile yakından ilgilenen Kuvat Öräyev’e verildiği bilgisini öğrenmişlerdir. Böylelikle A. Aşırov, “Hocamberdi Han” destanının tam nüshasına ulaşmıştır. Nüshayı inceleyen Aşırov, el yazmada bir tarihin bulunmadığını, destanda Kemine ve Talib adındaki şairlerin şiirlerinin de yer aldığını ifade etmiştir. (Aşırov, 1993: 3-4).

“Hocamberdi Han Destanı” hakkında Türkmenistan’da bağımsızlık sonrası yapılan ilk müstakil neşir çalışması A. Aşırov’un neşretmiş olduğu çalışmadır. Bu çalışmanın sonrasında Sâdi Sâdiyev’in 1994 yılında yayımlandığı

“Şabendâniñ Hocamberdi Han Dessan-Elegiyası” adlı eserde Hocamberdi Han Destanı’nı geniş bir biçimde incelemiştir. Bu eserin başlangıcının sonrasında “Şabendâniñ Edebi Sredası hem Edebiyatda Dessançılık Däpleri”, “Dessan Elegiyaların Özboluşlılıgı” ve “Hocamberdi Han Dessan Elegiyasının Obrazlar Dünyası” adını alan üç bölüm yer almıştır. Eserin yazarı destanı farklı açılardan ele alarak Hocamberdi Han Destanı’nın bir Türkmen destanı olduğu kanaatine varmıştır (Şahin, 2009: 54). 1975 yılında Aşkabat’ta Türkmen folklor ve edebiyatçıları tarafından ortak olarak yayımlanan iki ciltlik “Türkmen Edebiyatı Tarihi” adlı çalışmanın II. cildinin 1. kitabında 18. yy. Türkmen şairlerinden olan Şâbende’ye yer verilmiştir. Onun söylemiş olduğu şiirleri konularına göre ayrı ayrı sınıflandırılmıştır. Ayrıca şaire ait “Gül-Bilbil” ve “Şabehram” destanlarıyla birlikte “Hocamberdi Han” destanı hakkında da detaylı bilgiler yer almıştır (Biray, 1996: 177).

Sonuç

Türkmenistan destancılık geleneği dairesinde anonim destanlar olduğu gibi belli bir icracı tarafından oluşturulan veya tasnif edilen destanlar da bulunmaktadır. İcracısı bilinen bu destanlara da “avtorlu” yani yazarlı destan denilmiştir. 18. yüzyıl Türkmen halk edebiyatında, sözlü kültür öğelerinin yerini yazıya geçirilmiş öğelerin alması yazarlı destan geleneğinin ortaya çıkışını başlamıştır. Halk arasında yetişen, ilmî bilgisini tamamlayan birtakım şairler, 18. yüzyılda Türkmenistan coğrafyasını adım adım gezerek hem şair hünelerini göstermişler hem de gittikleri yerlerde gerçekleşen toylara, merasimlere katılarak orda destan söylemişlerdir. Söyledikleri bu destanlar anonim olup bazıları da kendilerinin oluşturdukları destanlardan ileri gelmektedir.

Türkmen edebiyatında yer almış Abdullah Şâbende isimli şair ise bizzat kendisinin tasnif ettiği destanlarla anılmaktadır. Bu destanlardan “Gül-Bilbil” ve “Şabehram” Türkiye’de bilinen ve üzerlerine inceleme ve araştırma çalışmaları yapılan müstakil destanlar olarak bulunmaktadır. Türkiye sahasında yapılan Türkmen destanlarının araştırılması ve incelenmesi çalışmalarında, Şâbende’nin bilinen bir diğer destanı olan

Hocamberdi Han Destanı gözden kaçan, incelenmeye alınmayan avtorlu olarak tabir edilen yazarlı destan örneğidir.

Hocamberdi Han Destanı, aynı zamanda tarihsel bir destan niteliği bakımından önem arz etmektedir. 18. yüzyıl bağlamında İran'da Türkmen hâkimiyeti söz konusu olmuştur. Kaçar hükümdarı olan Ağa Muhammed Han, İran'da muktedir olabilmek için Türkmenlerden yardım istemiştir. Bir Türkmen beyi olan Hocamberdi ise bu destanın merkezindeki şahıstır. Destan, Şâbende tarafından icra ortamında anlatılarak Hocamberdi Han'ın İran şahı olan Ağa Muhammed Han'a yapmış olduğu devlet adamlığı hizmetini işlenmiştir.

Bu destanın bilinmesi, Türkmen edebiyatının anlaşılması ve Türkiye'de daha fazla tanınması açısından önem taşımaktadır. Böylelikle bu çalışma, Türkiye dışındaki Türk toplulukları içinde bulunan Türkmenistan Türklerinin yazılı ve sözlü geleneklerinin tanınması ve Türkiye ile olan kardeşlik bağlarının kuvvetlenmesine destek olabilecektir.

Kaynakça

- AHMEDOV, A., SAPAROV, A. (1983). *Dutarıñ Ovazı-Halkıñ Sazı; Mukamçı Kompozitorlar*, Aşgabat: Türkmenistan Neşriyatı.
- ARTUN, Erman (2011). "Türk Dünyası Destan Söyleme Geleneğinde Türkmen Destanlarının Yeri", İçinde: Gülensoy T., İvgin H. (Hazırlayanlar), Nail Tan'a Armağan, Ankara: Kültür Ajansı Yayınları, s. 103-110.
- AŞIROV, Annugurban (1993). *Şabende Hocamberdi Han*, Aşgabat: Türkmenistan Ilımlar Akademiyası Golyazmalar Bölümü.
- ATAYEV, Kakacan (2010). *XVIII Asyr Türkmen Edebiyatı*, Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- BEGMEKOW I., REJEBOW P., TUWAKBAYEWA M. (2010). *Turkmen Edebiyatı*, Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- BİRAY, Nergis (1996). "Türkmen Edebiyatı Tarihi (Tanıtmalar)", *Milli Folklor Dergisi*, S. 31, s. 175-178.
- ÇINAR, Ali Abbas (2004). *Türkmen Halk Kültürü İncelemeleri*, İzmir: Elit Ajans.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2015). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ Yay.
- ÇONOĞLU, Salim (2011). "Türkmen Edebiyatı: On Sekizinci Yüzyıldan Bağımsızlık Dönemine", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15. s. 333-347.
- GARRIYEV, Baymuhammet Ataliyeviç (1947). *Türkmen Folklorından Usuli Gollanma*, Aşgabat.

- GARRIYEV, Seyit (1982). *Türkmen Eposu, Dessanları ve Gündogar Halklarının Epiki Dörediciligi*, Aşgabat: İlm.
- KOMİNEK, Slawomira Zeranska-ARNOLD Lebeuf (1997). The Tale of Crazy Harman The Musician and the Concept of Music in the Türkmen Epic Tale, Harman Däli, Warsaw: Academic Publications Dialog.
- MAMETYAZOV, Babış (1998). “Türkmen Halk Destanları”, *Atatürk Üniversitesi Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, S. 20, s. 39-43.
- ÖZBAY, Ekrem (2019). *Türkistan’da Parlayan Bir Yıldız: Türkmenistan*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- ŞAHİN, Halil İbrahim (2021). “Gelenek ve Yaratıcılık İlişkisi Bağlamında Avtorlu/Yazarlı Destan Terimi Üzerine”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 27, s. 46-57.
- ŞAHİN, Halil İbrahim (2009). *Türkmenistan Sahası Destancılık Geleneği ve Türkmen Destanları*, Doktora Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- ŞYHNEPESOW, Aman (2010). *XVIII Asır Türkmen Edebiyatı*, Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü I tom A-Ž. (2016). Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiyasy Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiyat Instituty.
- Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü II tom K-Z. (2016). Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiyasy Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiyat Instituty.
- Türkmen Diliniñ Sözlüğü. (1962). Aşgabat: Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıñ Neşriyatı Dil Bilimi İnstitutü.
- Türkmence-Türkçe Sözlük (Hazırlayanlar: Tekin Talat, Ölmez Mehmet, Ceylan Emine, Ölmez Zuhul, Eker Süer). (1995). İstanbul: Simurg Yay.
- YETİŞ, Kazım (1994). “Destan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, Ankara: TDV Yayınları, s. 202-205,
- YILDIZ, Adnan (2019). *Türkmen Şairi Şâbende'nin “Gül-Bilbil” Destanı*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- YILDIZ, Naciye (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Ankara: Akçağ Yay.
- YILMAZ, Emrah (2016). *Türkmen Halk Destanı Necep Oğlan*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.